

EWA DYDUCH

Wspieranie rodzin uczniów z niepełnosprawnością intelektualną przez nauczycieli szkół specjalnych

Supporting families of students with intellectual disabilities by special school teachers

Abstract

The appearance of a disabled child in a family makes the situation within the family change dramatically, both internally and externally. Problems and limitations accumulate in layers being caused by the necessity of supplying for special needs connected with special care, rehabilitation and needs of the disabled child. Such a situation releases negative emotions and triggers unfavorable defense mechanisms building up emotional strain. All these family problems can be solved or even eradicated only when the family gets comprehensive help. Such help can be specialist, therapeutic, educational, informative or non-institutional in form. Only a properly functioning network of social support enables those parents to fulfill their parental duties.

Key words: social support, support network, family, school, teacher, intellectual disabilities

Wprowadzenie

Pojawienie się w rodzinie niepełnosprawnego dziecka powoduje, że diametralnie zmienia się sytuacja zarówno wewnętrzna, jak i zewnętrzna całego systemu rodzinnego. U wielu rodziców dominuje poczucie krzywdy, pretensji do losu, obwinianie się nawzajem, a także szukanie zaprzeczenia diagnozy, bądź cudownego sposobu szybkiego wyeliminowania destrukcji. Nawarstwiający się problemy i ograniczenia w funkcjonowaniu rodziny, wynikające z konieczności zaspokojenia specjalnych potrzeb dziecka, jego opieki i rehabilitacji, wyzwała u rodziców wiele negatywnych emocji i uruchamia niekorzystne mechanizmy obronne powodujące psychiczne obciążenie.

Wszystkie te negatywne sytuacje i problemy rodziny związane z niepełnosprawnością dziecka mogą być wyeliminowane, wówczas gdy rodzina uzyska

wszechstronną, kompleksową pomoc, której efektem będzie nie tylko skuteczne wspomaganie swojego dziecka w rozwoju, rehabilitacji, wychowaniu czy edukacji, ale też pozytywne spojrzenie na siebie, uporządkowanie własnego systemu wartości oraz odnalezienie nowego sensu życia w sytuacji, w jakiej się znaleźli.

Jednym z uwarunkowań efektywności tej pomocy, zgodnie ze współczesną koncepcją holizmu jako całościowego koncentrowania się na potencjałach rozwojowych dziecka, na zaspokojeniu jego potrzeb, całościowym rozwoju, jest przesunięcie wsparcia społecznego z funkcji pomocowo-opiekuńczych wobec dziecka z niepełnosprawnością (w tym zaspokojenia jego potrzeb) nie tylko na rodzinę, ale na wszystkich jej członków, a także przyjaciół, grupy sąsiedzkie i samopomocowe, instytucje i organizacje rządowe i pozarządowe. Pomoc ta może mieć charakter specjalistycznych działań terapeutycznych, edukacyjnych, informacyjnych, ale także działań o charakterze nieinstytucjonalnym. Tylko właściwie funkcjonująca sieć społecznego wsparcia umożliwi rodzicom wywiązywanie się w pełni ze stawianych im zadań rodzicielskich (Bidziński 2009, s. 376).

Rodzicom powinno być udzielane wsparcie uzależnione od wieku dziecka, stopnia jego niepełnosprawności, podejmowanej aktywności (edukacyjnej, rehabilitacyjnej, zawodowej), zainteresowań, uzdolnień i itp. Wsparcie rodzinom osób z niepełnosprawnością polega na ukształtowaniu u rodziców kompetencji, które umożliwią im skutecznie wspomagać rozwój dziecka, oraz na stosowaniu takich form pomocy, aby przez wykorzystanie istniejących i zachowanych sprawności wskazać optymalną możliwość samodzielnego i aktywnego życia (Nowak 2007, s. 172). Zdaniem Zofii Kawczyńskiej-Butrym (1998, s. 86–90) szczególnego znaczenia nabiera wsparcie: informacyjne, emocjonalne, materialne, przez świadczone usługi, w rozwoju.

Wsparcie może być ujmowane w sposób strukturalny lub funkcjonalny. W pierwszym ujęciu bada się obiektywne i raczej ilościowe parametry wsparcia, takie jak wielkość sieci społecznych, jej gęstość, spójność i dostępność. Do obiektywnych cech wsparcia zalicza się m.in. źródła wsparcia (np. rodzina, przyjaciele, sąsiedzi, instytucje lecznicze i rehabilitacyjne, instytucje edukacyjne, zakłady pracy itp.). W podejściu funkcjonalnym analizuje się bardziej jakość, a nie ilość interakcji społecznych pojawiających się w trudnych sytuacjach. Ze względu na treść wymiany społecznej wyróżnia się pięć typów wsparcia – emocjonalne, informacyjne, instrumentalne, duchowe i materialne. W zależności od sytuacji, w jakiej znajduje się osoba wspierana, te typy wsparcia różnią się efektywnością.

Wsparcie emocjonalne rodziców dzieci z niepełnosprawnością intelektualną przez nauczyciela szkoły specjalnej, to przede wszystkim wzmocnienie psychiczne rodziców, poprzez przekazywanie emocji podtrzymujących i uspokajających, w celu osiągnięcia przez nich zdolności do samodzielnego i efektywnego wypełniania swoich ról i obowiązków rodzicielskich, oraz podmiotowego udziału w działaniach opiekuńczo-rehabilitacyjno-wychowawczo-edukacyjnych swojego dziecka. Istotę tego rodzaju wsparcia stanowi usuwanie napięć i destrukcyjnych sytuacji wywołanych niepełnosprawnością dziecka, kształtowanie poczucia własnej wartości rodzicielskiej i adekwatnej samooceny, wzmacnianie poczucia przynależności do sieci społecznej oraz wiary w sens i skuteczność pomocy dziecku.

Wsparcie instrumentalne obiektywizuje się przez różne formy doradztwa, poradnictwa, a nawet instruktażu (za pośrednictwem przekazywania informacji) dotyczącego konkretnych sposobów postępowania, modelowania skutecznych zachowań zaradczych (Winiarski 2008, s. 273).

Wsparcie informacyjne (poznawcze) najczęściej przybiera formę dzielenia się własnym doświadczeniem, wymiany informacji, które są pomocne w zrozumieniu sytuacji trudnej, położenia życiowego osoby wspieranej, znalezieniu rozwiązania problemu, dostarczaniu informacji zwrotnej osobie wspieranej o skuteczności podejmowanych przez nią działań zaradczych.

Wsparcie materialne (rzeczowe) obejmuje takie formy pomocy, jak pomoc finansową, materialną i rzeczową, a także bezpośrednio fizyczne działania na rzecz osób wspieranych tj. przekazywanie im środków do życia, dożywianie, zaopatrzenie w lekarstwa, odzież, sprzęt gospodarstwa domowego itp. (Winiarski 2008, s. 273).

Wsparcie duchowe ma na celu wzmocnienie wiary rodziców w możliwości pokonywania trudności związanych z opieką, rehabilitacją, wychowaniem i edukacją niepełnosprawnego dziecka

Wsparcie rodziców jako zadanie szkoły

Głównym celem wsparcia rodziców dzieci z niepełnosprawnością jest ich upełnomocnienie, tj. uświadomienie konieczności dokonania zmian w relacjach między rodziną a otoczeniem społecznym, przejęcie przez rodzinę odpowiedzialności za własne sprawy oraz rozszerzenie kompetencji rodziców (Twardowski 2012, s. 285). Dlatego też jednym z priorytetowych zadań współczesnej szkoły jest współpraca z rodzicami. Szkoła bowiem, będąc po rodzinie podstawowym środowiskiem wychowawczym dziecka, „bez bliższej współ-

pracy z rodziną nie jest w stanie wywiązać się ze swych zadań wychowawczo-opiekuńczo-dydaktycznych” (Łobocki 2004, s. 87–88).

Szkola specjalna jest zatem nie tylko miejscem edukacji i rehabilitacji uczniów z niepełnosprawnością intelektualną, ale stanowi też ważną płaszczyznę wspierania rodziny. Płaszczyzną, na której funkcjonuje nauczyciel zatroskany sytuacją psychospołeczną dziecka z niepełnosprawnością, a także rodzic często rozpaczliwie i chaotycznie poszukujący wsparcia dla siebie i swojego dziecka, obarczony dużym ładunkiem emocji, nadziei, lęku i oczekiwań.

Przed nauczycielami jest zatem wielkie wyzwanie – poznanie nie tylko rodziców i nawiązanie z nimi pozytywnych kontaktów, ale także poznanie środowiska życia dziecka, by mieć najpełniejszy obraz jego funkcjonowania. Pomoże im to nie tylko w lepszym kontakcie i zrozumieniu rodziców, ale przede wszystkim w określeniu potrzeb rodziny i udzieleniu jej różnego rodzaju wsparcia. Wszystkie rodzaje wsparcia społecznego powinny w szkole specjalnej funkcjonować równorzędnie, gdyż dzięki temu będzie ono w dostateczny sposób spełniało swoją rolę. Rodziny dotknięte niepełnosprawnością dziecka potrzebują pozytywnego spojrzenia na siebie, uporządkowania systemu wartości czy odnalezienia nowego sensu życia w sytuacji, w jakiej się znalazły. Wsparcie społeczne udzielane przez nauczyciela być może będzie można uznać za przyczynę pełniejszego wykorzystania szans życiowych w rodzinach z dzieckiem niepełnosprawnym, „stawienia czoła” wymagającej pracy rodziców, która jest związana z opieką, rehabilitacją, wychowaniem i edukacją swojego dziecka, wniesienia w nie więcej godności, radości i piękna (Speck 2015, s. 308).

Podstawę efektywnego wsparcia rodziców przez nauczycieli stanowić powinny:

a. **komunikacja**, oparta na wzajemnym zaufaniu, ułatwia nie tylko porozumiewanie się i poznanie środowiska ucznia, ale w konsekwencji służy realizacji celów rehabilitacyjnych, wychowawczych, dydaktycznych, określeniu rodzaju i formy wsparcia. Rafał Kawa (2007, s. 226), powołując się na badania Blue-Banning i in., uważa, że komunikacja między nauczycielem a rodzicami powinna spełniać 2 kryteria:

- **ilościowe** – tj. odbywać się wystarczająco często, w odpowiednim do tego miejscu zapewniającym rodzicom bezpieczeństwo i prywatność (bez obecności osób trzecich), oraz czasie (bez pośpiechu, ponaglenia, okazywania zniecierpliwienia),
- **jakościowe** – dotyczą zarówno nadawcy, jak i odbiorcy komunikatów.

Nadawca powinien:

- zaplanować porozumiewanie się z partnerem,
- dbać o jasność intencji, co wiąże się z uświadomieniem sobie owych celów,
- brać pod uwagę perspektywę odbiorcy, a więc m.in. przekazywać komunikat całościowo wraz z dodatkowymi informacjami, których odbiorca może potrzebować, ograniczać zakres informacji, powinny być informacje pozbawione ukrytych treści i nie powinny zatajać niepomysłnych treści, powtarzać wielokrotnie istotne kwestie i wykorzystywać więcej niż jeden kanał komunikacyjny, dbać o zgodność komunikatów werbalnych i niewerbalnych, tworzyć atmosferę zaufania, otwartości i życzliwości, a także przedstawiać informację jako swoją własną, np. przez używanie zaimków osobowych, co wskazuje na przyjęcie przez nadawcę odpowiedzialności za wyrażane myśli i uczucia,
- zadbać o znawstwo tematu, o którym mowa, starać się być rzetelnym źródłem informacji, co wiąże się z takimi jego cechami jak: odpowiedzialność i konsekwencja,
- jasno i szczerze określić charakter swoich intencji, gdyż dla odbiorcy ważne są motyw nadawcy,
- wyrażać ciepło i życzliwość,
- starać się być dynamicznym i aktywnym, co powinno być dodatkowo poparte opinią większości, że nadawca jest godny zaufania (Wysocka 2003, s. 723).

Odbiorcę komunikatów powinno cechować:

- aktywne, zaangażowane, empatyczne słuchanie,
 - „otwarty umysł” przy interpretacji informacji bez angażowania uprzedzeń,
 - uświadomienie sobie naturalnej tendencji do selekcji, stąd tak ważne jest stosowanie parafrazy dla sprawdzenia zrozumienia intencji (Wysocka 2003, s. 723).
- b. **zaangażowanie (zasada integracji działań)** nauczyciela i rodziców to „wczucie się” w wykonywane obowiązki, koncentracja na pracy opiekuńczej, rehabilitacyjnej, wychowawczej i edukacyjnej, zainteresowanie i oddanie się pracy dla dobra dziecka, entuzjazm, wytrwałość nawet w obliczu trudności. To również zgodne dążenie do wspólnego celu, co pozwala na ujawnienie niezwykłego potencjału jaki tkwi w dziecku. Tożsamość celów ułatwia komunikowanie się, a co za tym idzie, efektywniejsze wzajemne wspieranie się umożliwiające pełny i harmonijny rozwój dziecka.
- c. **równouprawnienie (zasada uznawania praw i kompetencji)** nauczycieli i rodziców w dialogu rehabilitacyjnym, wychowawczym i edukacyjnym,

mimo że nie implikuje równoważności w zakresie wiedzy, umiejętności i kompetencji pozwala na wyrażanie swojej opinii zarówno przez nauczycieli, jak i przez rodziców. Partnerstwo we wzajemnych relacjach ułatwia i umożliwia rozwiązanie problemu i podjęcie skutecznych działań dla dobra dziecka.

- d. **zaufanie** (zasada wzajemnego zaufania) stanowi podstawowy warunek dialogu, a jego fundamentalnymi wartościami są prawda i wiedza. Jest istotnym regulatorem działań ludzkich w wymiarze zarówno indywidualnym, jak i społecznym. W relacjach nauczyciel – rodzice często występuje w kontekście takich pojęć, jak: jedność z innymi, oddanie się do dyspozycji, rzetelność wywiązywania się z ustaleń, odpowiedź na wezwania, możliwość podzielenia się poufnymi informacjami, bezpieczeństwo (np. przekonanie rodziców o bezpieczeństwie fizycznym i emocjonalnym swoich dzieci pozostawionych pod opieką nauczycieli), oczekiwanie wzajemności. Wzajemne zaufanie nauczycieli i rodziców pozwala na podejmowanie efektywniejszych działań (bo doprowadza do współpracy), otwartość, spontaniczność, redukuje niepewność, zagubienie, samotność i lęk, przeciwdziała stwarzaniu dystansu, ciągłej podejrzliwości i czujności.
- e. **szacunek** to traktowanie się podmiotowo, bez manipulacji i wykorzystywania do własnych celów, wrażliwość na innych, poszanowanie prywatności, tolerancja wobec innych przekonań czy wyborów.

Brenda DuBois i Karla Krogsrud Miley (1996, za: Winiarski 2008, s. 275) uważają, że wysoką jakość procesu wsparcia uzyskuje się przez respektowanie następujących zasad:

- akceptacji osoby wspieranej,
- afirmacji indywidualności osoby wspieranej,
- ujawniania swoich odczuć i uczuć w kontakcie z osobą wspierającą,
- unikania pochopnego obwiniania i osądzania,
- obiektywizmu,
- kontrolowania zaangażowania emocjonalnego,
- samostanowienia (możliwości dokonywania wyboru oferowanych świadczeń),
- udostępniania różnych zasobów osobom wspieranym,
- zachowania poufności dotyczących wspieranych.

Badania własne

Celem przeprowadzonych badań było poznanie opinii rodziców uczniów szkoły specjalnej dla dzieci z niepełnosprawnością intelektualną na temat uzyskiwanego przez nich wsparcia od nauczyciela/wychowawcy. W badaniach posłużono się metodą sondażu diagnostycznego, w ramach której wykorzystano technikę ankiety i wywiadu. Narzędzie badawcze stanowił kwestionariusz ankiety BSWS (Berlińska Skala Wsparcia Społecznego). Badaniami objęto 49 rodziców uczniów szkoły specjalnej (29 matek i 20 ojców). Byli to rodzice uczniów z klas I–III szkoły podstawowej specjalnej. Wśród badanych 9 kobiet i 7 mężczyzn posiadało wyższe wykształcenie. Największy odsetek rodziców stanowili ci z wykształceniem zawodowym: 17 matek i 11 ojców.

Spostrzeżenie dostępnego wsparcia przez rodziców uczniów z niepełnosprawnością intelektualną

Helena Sęk i Roman Cieślak (2004, s. 20–21) wsparcie spostrzegane definiują jako zbiór wiedzy i przekonań o tym, skąd i od kogo można otrzymać pomoc w sytuacji trudnej oraz jaka jest dostępność tych źródeł pomocy.

Opierając się na wynikach Berlińskiej Skali Wsparcia Społecznego, można stwierdzić, że 69% rodziców uczniów z niepełnosprawnością intelektualną wsparcie udzielane im przez nauczycieli czy wychowawców dostrzega i ocenia wysoko, przede wszystkim w aspekcie wsparcia emocjonalnego, informacyjnego i instrumentalnego, pomimo tego że jest sporadyczne, okazjonalne i często przypadkowe. W swoich wypowiedziach rodzice akcentują zainteresowanie nauczycieli/wychowawców ich sprawami oraz sprawami ich dzieci, a także gotowość do udzielania wsparcia. Podkreślają, że w zachowaniu nauczycieli dominuje troska, całkowite zaufanie i zaangażowanie w powierzone sprawy, dzięki czemu możliwa jest otwarta komunikacja. Nauczyciele wykazują dużo zrozumienia dla sytuacji, w jakich znalazł się rodzic, pomagają mu czuć się wartościowym i ważnym. Większość rodziców wskazuje, iż nauczyciele są osobami, na których można polegać i od których można otrzymać pomoc w trudnej sytuacji. Podkreślają też, że są to osoby, które dają im odczuć, że ich lubią, potrafią ich pocieszyć i podnieść na duchu, a w razie potrzeby udzielić rady i informacji. Rodzice zauważają również, że często nauczyciel/wychowawca pomaga ich pociechem – wypożycza podręczniki i lektury, udostępnia przybory szkolne, rozmawia, reaguje na ich złe samopoczucie.

Są również rodzice, którzy uważają, że nauczyciel/wychowawca „znowu nic takiego nie robi, żeby komuś pomóc, a to co robi jest jego obowiązkiem”. Osoby te negują również wszystko, co jest związane z okazywaniem im pomocy, ale przede wszystkim nie wierzą, że nauczyciel/wychowawca jest w stanie im w jakikolwiek sposób pomóc („...a cóż on może poradzić?”, „...mam dziecko upośledzone i to ja muszę z nim żyć”, „...będzie mi mówił, że dziecko jest fajne, a ono jest upośledzone umyślowo i nic się nie da z nim zrobić”). Taka postawa rodziców wynika prawdopodobnie z silnie przeżywanych przez nich negatywnych emocji związanych z niepełnosprawnością dziecka, brakiem pogodzenia się z tą sytuacją, być może z trudnych cech charakteru ze zbyt wygórowanych oczekiwań względem dziecka i innych.

Żaden z badanych rodziców, których dziecko uczęszczało do świetlicy szkolnej, nie dostrzegał, że i tam udzielane jest wsparcie zarówno jemu, jak i dziecku. Polega ono np. na zapewnieniu dziecku opieki w godzinach pracy rodziców, pomocy przy odrabianiu lekcji, organizowaniu zajęć rozwijających zainteresowania i uzdolnienia dziecka, umożliwianiu dziecku nabywania umiejętności życiowych (np. komunikowania się, rozwiązywania problemów, współpracy i współdziałania w grupie).

Otrzymywane przez rodziców wsparcie społeczne

Faktycznie otrzymany rodzaj i ilość wsparcia oraz jego trafność i adekwatność może być oceniany obiektywnie lub relacjonowany subiektywnie przez odbiorcę. Jest mierzony za pomocą obiektywnych wskaźników i dotyczy faktycznie otrzymywanej pomocy w konkretnej sytuacji. Otrzymywanie wsparcia ma istotny wpływ na zdrowie i funkcjonowanie człowieka, albowiem przede wszystkim buduje poczucie bezpieczeństwa, wyraża przekonanie, że w sytuacjach trudnych, kryzysowych zawsze jest ktoś, kto może wysłuchać, pomóc, wzmacnia wiarę w sens podejmowanych działań na rzecz poprawy sytuacji dziecka i rodziny, wzbudza nadzieję i optymizm, motywuje do pokonywania trudności.

Z analizy uzyskanych danych wynika, że blisko 59% badanych rodziców przyznaje, że otrzymuje od nauczycieli i wychowawców wsparcie zawsze kiedy tego potrzebuje. Są to najczęściej informacje dotyczące dzieci, ich zachowania, osiągnięć w nauce, ale też rady, jak pomóc dziecku, jak reagować na jego trudne, niezrozumiałe zachowania. Nauczyciele/wychowawcy dzielą się również z rodzicami własnym doświadczeniem, podpowiadają jak reagować w sytuacji dla nich trudnej, kryzysowej lub traumatycznej, aby móc ją prze-

trwać lub znaleźć w niej jakieś korzyści. Nauczyciele i wychowawcy, zdaniem rodziców, dostarczają na bieżąco informacje zwrotne o skuteczności podejmowanych przez nich działań zaradczych, dzięki czemu budują w nich wiarę w siebie i w swoje dzieci, motywują i mobilizują do zwiększenia wysiłków i przewycięzania trudności.

Wsparcie informacyjne i instrumentalne często przybiera formę pedagogizacji rodziców mającej na celu:

- pomaganie rodzicom w poznawaniu swojego dziecka, jego potrzeb, możliwości i ograniczeń rozwojowych,
- uczenie rodziców sposobów wychowawczego postępowania z dzieckiem i udzielania mu specjalnej pomocy,
- rozwijanie i w niektórych przypadkach budzenie u rodziców zainteresowania właściwym wychowaniem dziecka,
- wspieranie tych poglądów, postaw i sposobów wychowawczego postępowania rodziców z dzieckiem niepełnosprawnym, które są wartościowe i słuszne ze względu na dobro jego rozwoju, a umiejętnie przekształcanie tych, które mogą hamować i zaburzać ten rozwój,
- udzielanie rodzicom porad wychowawczych w przypadku ich trudności i niepowodzeń w wychowaniu dziecka (Maciarz 1993, s. 26).

Wsparcie materialne rodzin uczniów z niepełnosprawnością intelektualną polega przede wszystkim na zaopatrzeniu dzieci w książki i przybory szkolne, dofinansowywaniu ich wyżywienia i uczestnictwa w kulturze (np. wyjścia do kina, teatru, na basen, wyjazd na wycieczki, imprezy sportowe i in.), doposażeniu ich w odzież. Wielu rodziców podkreślało również fakt, że nauczyciele sami szukają sponsorów na sfinansowanie np. zakupu sprzętu rehabilitacyjnego (np. wózek inwalidzki, materace), komputerów, wycieczki szkolnej, organizują wystawy prac dzieci i kiermasze (np. świąteczne), aby pozyskać dodatkowe fundusze i pomoc czy to dzieciom, czy ich rodzicom w zaspokojeniu często podstawowych potrzeb.

Aż 26% ankietowanych rodziców wyrażało się negatywnie na temat doświadczanego przez nich wsparcia. Uważali, że nie mogą liczyć na wsparcie ze strony nauczycieli/wychowawców, albowiem zwracając się do nich po pomoc, nauczyciel nie okazał im zrozumienia, narzekał na nich, że nie wywiązują się z rodzicielskich powinności i nie pilnują swoich dzieci. W dwóch przypadkach rodzice stwierdzili, że nauczyciel pozostawił ich samym sobie lub odsyłał do innych nauczycieli lub specjalistów. Zarzucali też nauczycielom, że udzielali im niekompetentnych informacji, nie znali stanu zdrowia dzieci i ich sytuacji, w związku z czym stawiali często wygórowane oczekiwania.

Z perspektywy nauczyciela/wychowawcy udzielanie wsparcia rodzicom/opiekunom dzieci z niepełnosprawnością jest niezwykle trudnym zadaniem, albowiem wymaga wysokich kompetencji osobistych i społecznych, wiedzy i indywidualnego podejścia do każdego z rodziców.

Zapotrzebowanie rodziców uczniów z niepełnosprawnością intelektualną na wsparcie społeczne

Zapotrzebowanie na wsparcie wyraziło aż 86% badanych rodziców. Potrzebują go w wielu codziennych sytuacjach życiowych. Najczęściej mówią o wsparciu materialnym, najchętniej w formie systematycznej pomocy finansowej (zapomogi, opłacenie obiadów w szkole, zakup podręczników i przyborów szkolnych, darowizna odzieży). Opieka, rehabilitacja i wychowanie niepełnosprawnego dziecka generuje dodatkowe koszty (leczenie, konsultacje u specjalistów, zakup leków, dodatkowa rehabilitacja, zakup sprzętu rehabilitacyjnego), często też jest przyczyną rezygnacji jednego rodzica z pracy, więc wsparcie finansowe jest tym najbardziej oczekiwane.

Wielu badanych rodziców dzieci z niepełnosprawnością intelektualną (ok. 48%) nie jest świadomych swojego niewłaściwego postępowania wychowawczego, więc nie odczuwają potrzeby wsparcia i nie wykazują w tym zakresie zapotrzebowania. Tymczasem cechuje ich niski poziom wiedzy o tym rodzaju niepełnosprawności („przecież wygląda normalnie”) oraz świadomości wychowawczej manifestującej się niewłaściwymi postawami rodzicielskimi, które wpływają na ich stosunek do dziecka i postępowanie. Brak rozpoznania specjalnych potrzeb dziecka ogranicza lub uniemożliwia ich zaspokojenie, czego efektem są trudne i niezrozumiałe zachowania dziecka. Błędy wychowawcze wynikające z nieznajomości metod wychowawczego postępowania, brak efektywności własnych poczynań wobec dziecka, wywołuje u rodziców szereg negatywnych emocji, z którymi nie potrafią sobie poradzić, naraża ich na frustrację i poczucie bezradności. W świetle prezentowanych badań rodzice dziecka z niepełnosprawnością intelektualną są najbardziej dysfunkcjonalni w sferze opiekuńczo-wychowawczej i w tym zakresie potrzebują najbardziej społecznego wsparcia.

Częstotliwość i zakres poszukiwania wsparcia

Tylko 28% badanych poszukuje tego wsparcia, pomimo że rodzice uczniów z niepełnosprawnością intelektualną dostrzegają dostępne im wsparcie emo-

cjonalne, instrumentalne, informacyjne, materialne i duchowe oraz je otrzymują. Rodzice przyznają, że „głupio jest im obnażać się przed nauczycielem, mówić o sprawach prywatnych”.

Nauczyciel/wychowawca, aby być skutecznym dawcą wsparcia, musi gruntownie poznać uczniów, ich potrzeby, środowisko rodzinne. Niestety przez wielu rodziców jest to postrzegane jako „ingerencja w ich prywatność”, „próba ograniczenia samodzielności w wykonywaniu obowiązków rodzicielskich”, „radzeniu sobie z codziennymi problemami”, „nadmierne zainteresowanie sprawami nie dotyczącymi dziecka”. W badaniach pojawiły się również wypowiedzi, że

- „nauczyciele mają uczyć, a nie interesować się mną i mężem”,
- „wiem, gdzie mogę znaleźć pomoc i nauczyciel do niczego nie jest mi potrzebny”,
- „nie potrzebuję litości i współczucia – tym nie wykarmię dzieci”,
- „wstydę się powiedzieć, że nie mam na chleb, co dopiero na książki i zeszyty”,
- „jak mam powiedzieć nauczycielowi, że nie radzę sobie z wychowaniem syna? To wstyd”,
- „co nauczyciel sobie pomyśli, jak powiem, że zostawił mnie mąż i nie mogę sobie z tą sytuacją poradzić”,
- „mojemu dziecku nic nie potrzeba”,
- „sama jestem nauczycielką i sama potrafię rozwiązać swoje problemy”.

Przytoczone wypowiedzi świadczą o tym, że wielu rodziców postrzega nauczyciela jako osobę mającą tylko nauczać. Nie wiedzą bądź nie rozumieją, że nauczyciel – pedagog specjalny w swoje powinności ma wpisaną również funkcję terapeutyczną, wychowawczą i opiekuńczą. Poza tym niechęć rodziców do szukania wsparcia u nauczycieli czy wychowawców może wynikać z braku bliskich i szczerych wzajemnych kontaktów, niechęci do zwracania się, braku wzajemnego zaufania i fałszywego przekonania, że prośenie o pomoc jest oznaką słabości, bezradności i nie radzenia sobie w życiu.

Podsumowanie

Niepełnosprawność dziecka naraża rodziców na wiele sytuacji trudnych, wymagających od rodziców specyficznych kompetencji, na które składają się, zdaniem Małgorzaty Karwowskiej (2003, s. 68), zarówno ich wiedza o możliwościach i ograniczeniach rozwoju dziecka, jak i możliwości rehabilitacyjnego i wychowawczego wspierania jego rozwoju. Pojawiające się problemy w opie-

ce, leczeniu, rehabilitacji, wychowaniu i edukacji dziecka z niepełnosprawnością intelektualną, brak odpowiedniego doświadczenia w postępowaniu z takim dzieckiem, długotrwałe obciążenie nadmiarem trudnych zadań, ciągle napięcie psychiczne związane z odpowiedzialnością za dziecko, mierne efekty rehabilitacji, brak środków materialnych i finansowych do zaspokojenia specjalnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych dziecka, powodują, że rodzice nie zawsze są w stanie samodzielnie wypełniać swoje rodzicielskie powinności. Dlatego też rodzice w biegu życia swojego niepełnosprawnego dziecka potrzebują odpowiedniego wsparcia, specjalnej pomocy, dzięki której możliwa będzie poprawa jakości życia zarówno ich, jak i ich dziecka. Szczególną rolę we wspomaganie rodziców uczniów z niepełnosprawnością intelektualną odgrywa nauczyciel/wychowawca, albowiem poza środowiskiem rodzinnym, to szkoła jest miejscem, gdzie dziecko przebywa najdłużej i gdzie podlega różnorodnym wpływom i zabiegom mającym na celu jego wszechstronny rozwój oraz nabycie kompetencji osobistych i społecznych.

Zakres wsparcia rodziców uczniów z niepełnosprawnością intelektualną przez nauczycieli i wychowawców szkół specjalnych jest szeroki i obejmuje wszystkie jego rodzaje: od wsparcia instrumentalnego, poprzez materialne, po indywidualne wsparcie psychiczne realizowane w kontaktach indywidualnych.

Na podstawie analizy zebranego materiału można wnioskować, że rodzice dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim pozytywnie oceniają otrzymywane wsparcie ze strony szkoły i są na ogół z niego zadowoleni. Zapotrzebowanie na wsparcie jest bardzo duże, ale jak się okazuje, tylko niewielu rodziców poszukują tego wsparcia. Nie każdy rodzic przyznaje się do tego, że potrzebuje pomocy, gdyż zazwyczaj jest to dla niego krępujące i pokazuje, że nie radzi sobie z zaistniałą sytuacją, jaką jest niepełnosprawność dziecka i jego wychowanie. Zdecydowana większość rodziców przyznała (ok. 72%), że nie prosi o pomoc nawet, gdy bardzo jej potrzebuje.

Z przeprowadzonych badań wynika, że rodzice pozytywnie oceniają kontakty z wychowawcą. Jest to bardzo ważne, w szczególności w powiązaniu z otrzymywaniem wsparcia (emocjonalnego czy instrumentalnego), gdyż rodzice mają poczucie, że mogą z nauczycielem porozmawiać o wszystkim i nie zostaną wyśmiani czy zlekceważeni. Mogą też wyrażać własne zdanie, „choć jest ono często inne, to mogę z nauczycielem chociaż podyskutować”. Jak wykazały wyniki badań – ankietowani rodzice są zadowoleni z pracy nauczyciela i jego podejścia do dziecka. W większości podkreślają, że we wzajemnych relacjach dominuje empatia, życzliwość, sympatia, serdeczność, cierpliwość

i wyrozumiałość. Przyznają „na początku denerwowało ich wścibstwo nauczyciela, jego ciągle wypytywanie się o wszystko, ciągle pouczanie i udzielanie rad”.

Wspieranie rodziców przez nauczycieli/wychowawców w szkole specjalnej odbywa się w różnych formach. Najczęściej są to indywidualne rozmowy rodziców z nauczycielami, celowo zaplanowane i przeprowadzane na terenie szkoły, ale też przy okazji przyprawiania/odbierania dziecka do/ze szkoły/światlicy. Czasem są to rozmowy w drodze do/ze szkoły (dojazd tym samym środkiem komunikacji, zamieszkanie na tym samym osiedlu).

Przynajmniej 3–4 razy w roku szkolnym rodzice uczestniczą w spotkaniach z nauczycielami, potocznie zwanymi wywiadówkami. Zebranie wszystkich rodziców i nauczyciela pozwala nie tylko na omówienie ocen, problemów klasowych i ich rozwiązań, informowanie o życiu zespołu klasowego, ale też na zapoznanie rodziców z metodami pracy i możliwością ich wykorzystania w sytuacjach pozaszkolnych.

Często przed lub po tzw. wywiadówkach są organizowane spotkania ze specjalistami: lekarzami, pedagogiem szkolnym, psychologiem czy rehabilitantem. Prelekcje specjalistów nie cieszą się popularnością wśród rodziców. Uważają oni, że „jest to gadanie o wszystkim i o niczym”, a posługiwanie się językiem naukowym, stosowanie medycznych określeń powoduje, że rodzice „siedzą jak na tureckim kazaniu i nic nie rozumieją”. Rodzice nie potrafią w wielu przypadkach odnieść usłyszanych informacji do swojego dziecka i swojej sytuacji: „nie interesuje mnie dziecko z zespołem Downa, ja mam dziecko upośledzone umysłowo”, dlatego uważają te spotkania za stratę czasu.

Reasumując, należy stwierdzić, że wsparcie społeczne jest złożonym, wieloczynnikowo uwarunkowanym, dynamicznym procesem, którego efektywność zależy od jego ukierunkowania celowościowego, uczestniczących podmiotów (dawca-biorca), treści wymiany oraz zasady sprawności funkcjonalnej – w zakresie dawania i przyjmowania wsparcia (Winiarski 2008, s. 275).

Bibliografia

- Bidziński K. (2009), *Ocena wsparcia społecznego uzyskiwanego przez matki dorosłych dzieci z niepełnosprawnością intelektualną głębszego stopnia*, [w:] D. Baczała, J.J. Bleszyński, M. Zaorska (red.), *Osoba z niepełnosprawnością – opieka, terapia, wsparcie*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń, s. 375–384
- Gajewska G. (2009), *Wsparcie dziecka w rozwoju. Konteksty opieki i edukacji*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra

- Karwowska M. (2003), *Wspieranie rodziny dziecka niepełnosprawnego umysłowo (w kontekście społecznych zmian)*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków
- Kawa R. (2007), *Stosowana analiza zachowania jako metoda pracy terapeuty-cienia z dzieckiem z autyzmem w szkole integracyjnej*, [w:] E. Pisula, D. Danielewicz (red.), *Rodzina z dzieckiem z niepełnosprawnością*, Wydawnictwo Harmonia, Gdańsk, s. 223–238
- Kawczyńska-Butrym Z. (1996), *Niepełnosprawność – specyfika pomocy społecznej*, Warszawa, Interart
- Łobocki M. (2004), *Teoria wychowania w zarysie*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków
- Maciarz A. (1993), *Wspomaganie rodziny w wypełnianiu podmiotowej roli w wychowaniu i rehabilitacji dzieci*, [w:] R. Kostecki, A. Maciarz (red.), *Podmiotowa rola rodziców w rehabilitacji dzieci niepełnosprawnych*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Zielona Góra
- Nowak A. (2007), *Rola prawa w systemie wsparcia społecznego osób niepełnosprawnych*, [w:] Z. Gajdzica (red.), *Rozwój i funkcjonowanie osób niepełnosprawnych. Konteksty edukacyjne i prawne*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, s. 171–180
- Sęk H., Cieślak R. (2004), *Wsparcie społeczne – sposoby definiowania, rodzaje i źródła wsparcia, wybrane koncepcje teoretyczne*, [w:] H. Sęk, R. Cieślak (red.), *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 18–21
- Speck O. (2015), *Osoby z niepełnosprawnością intelektualną. Podręcznik dla celów wychowawczych i edukacyjnych*, Wydawnictwo Harmonia, Gdańsk
- Twardowski A. (2012), *Wczesne wspomaganie rozwoju dzieci z niepełnosprawnościami w środowisku rodzinnym*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań
- Winiarski M. (2008), *Wsparcie społeczne*, [w:] T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 7, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa, s. 267–276
- Wysocka E. (2003), *Komunikacja interpersonalna*, [w:] T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 2, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa, s. 713–724